

EESTI KEELE EVIDENTSIAALSUSSÜSTEEM MÕNE TEISE KEELE TAUSTAL. SEMANTIKA*

PETAR KEHAYOV

Eelmises evidentsiaalsusele pühendatud artiklis vaatlesin Balti ja Balkani areaali keelte evidentsiaalsussüsteemide formaalseid parameetreid ja süntagmaatilist levikuala.¹ Nüüd liigun edasi funktsionaalse külje poole, vaadeldes esiteks evidentsiaalsussüsteemide suhteid lähedalseisvate verbikategooriatega ja pärast nende semantilis-pragmaatilisi funktsioone. Lihtsalt öeldes, järgnevalt tegelen eesti, läti, leedu, bulgaaria, makedoonia, türgi ja albaania keele evidentsiaalsussüsteemide semantikaga selle sõna kõige laiemas tähenduses. Kitsamad küsimused, millele järgnev käsitlus püüab vastata, on aga järgmised: 1) milline on vaadeldavates keeltes evidentsiaali koht teiste verbikategooriate (aja, aspekti ja kõneviisi) seas; 2) kuidas haakub erinevates keeltes evidentsiaalsuse grammatiline väljendus modaalsuse väljendamisega; 3) millist tüüpi semantilisi ja pragmaatilisi tähendusi annavad edasi eri keelte evidentsiaalsussüsteemid ja millised on markeerituse kognitiivsed alused. Kahjuks ei jätku ruumi esitada kõigi nähtuste kohta näitelauseid, seetõttu olen juhtinud tähelepanu töödele, kust neid võib leida.

1. Evidentsiaalsus ja naaberkategooriad

1.1. Evidentsiaalsussüsteemide asukoht TAM-teljel²

1.1.1. Evidentsiaal ja tempus. Evidentsiaalsus- ja temporaalse süsteemi vahel võib eristada kolme tüüpi suhteid.

I. Evidentsiaal kasvab välja grammatilise aja reanalüüsi kaudu, mille tagajärjel mõni temporaalne opositsioon kujuneb evidentsiaalsuse opositsiooniks. Nii kujunesid Balkani keelte evidentsiaalsussüsteemid. Bulgaaria, makedoonia ja albaania keeles muutus aoristi ja perfekti opositsioon, türgi keeles aga *DI-* ja *mİş-*minevike opositsioon evidentsiaalsusopositsiooniks. Evidentsiaali formandid aga jäid sel juhul temporaalselt osaliselt seotuks, mis nähtub paradigma pindstruktuuri erinevates korrapäratustes. Näiteks puudub albaania keeles siiani aoristi admiratiivi (s.o evidentsiaali) vorm. Tavaliselt on grammatikalisatsiooni etapid selles tüübis hästi läbinähtavad sünkroonias. Formaalsed protsessid ei ole lõppenud ja vormide kasutamises esineb kahemõttelisusi. Näiteks jääb bulgaaria keele osas siiani avatuks küsimus, kuivõrd evidentsiaalsust väljendav süvavorm tingib abiverbi väljajätu perfektitaolistes verbifraasides, nagu *той ъ дошъл* 'ta tulema-PRF.PRT'.³

* Artikli valmimist on toetanud ETF-i grant 5202 ("Eesti keele tüpoloogiline grammatika: süntaks"). Tänan abi ja komentaaride eest prof Mati Ereltit, prof Axel Holvoeti, Rogier Bloklandi, Erika Krautmanet ja Jana Šteinbergat.

¹ Vt P. K e h a y o v, Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon. – Keel ja Kirjandus, 2004, nr 11, lk 812–829; vt sealt ka evidentsiaalsuse põhimõistete, maailma keelte evidentsiaalsussüsteemide klassifikatsiooni ning käesolevas uurimuses kasutatud meetodite kohta.

² TAM = tempus–aspekt–moodus.

³ Vt nt: V. A. F r i e d m a n, Evidentiality in the Balkans. Bulgarian, Macedonian and Albanian. – W. C h a f e, J. N i c h o l s (eds.), Evidentiality. The Linguistic Coding of Epistemology. Advances in Discourse Processes 20. Norwood–New Jersey: Ablex, 1986, lk 179.

Albaania keeles, kus admiratiiv on tekkinud perfekti inversiooni kaudu, esineb aga tänapäevalgi geegi murdes invertiiivseid perfekti vorme, millel on indikatiivi perfekti, kuid mitte admiratiivi väärtus.⁴

Et Balti areaalis ei ole päris selge, kas abiverbita mineviku partitsiibid on evidentsiaalsete predikaatidena arenenud perfekti ellipsi kaudu või on nad vanem nähtus, ei saa siin kindlalt rääkida temporaalse opositsiooni evidentsiaalsusopositsiooniks muutumisest.

II. Evidentsiaalsusopositsioon asub väljaspool temporaalset süsteemi. Kuigi eesti *vat*-vorm ja läti *ot*-vorm on põhimõtteliselt määratud temporaalse kontuuriga (nad on oleviku partitsiibid), ei osale nad indikatiivis temporaalselt markeeritud semantilise predikaadi moodustamises. Seega ei ole neil temporaalse süsteemiga läbinähtavat seost.

III. Vahepealse tüübina võib vaadelda distantspartikleid, nagu türgi keele *-Imİş* ja bulgaaria keele *бул* 'olnud'. Nad võivad toimida üksi grammatilise predikaadina (koopulaverbina) ning on tavaliselt moodustatud ESSE-verb mineviku partitsiibist. Evidentsiaalsussüsteemi sees aga kasutatakse neid tihti ilma temporaalsete piiranguteta temporaalselt piiratud vormide kõrval puhtalt kommunikatiivse distantse markeritena.⁵ Et nad on partiklistunud ja seega vaadeldavad morfemaatilisel liigendamatu tervikuna, on nende algne ajaplaan evidentsiaalsussüsteemi sees läbipaistmatu.

1.1.2. Evidentsiaal ja aspekt. Evidentsiaalsussüsteemi ja aspektuaalse süsteemi suhe on puhtalt diakroonilist laadi ja sellepärast võib selle sünkroonilisest käsitlusest välja jätta.⁶ Tuleb vaid märkida, et Balkani keeltes (ja paljudes Lääne-Aasias räägitavates keeltes) on evidentsiaali grammatikalisatsiooni lähtepunktiks olnud perfektiivne minevik, seega aspektuaalne kategooria. Saanud alguse aspekti süsteemist, kulges edasine areng temporaalse süsteemi kaudu modaalsuse ja evidentsiaalsuse suunas.⁷ Astmeline aspektuaalselt minevikult evidentsiaalini üleminek tähistab verbaalse relevantsuse teljel V–aspekt–tempus–moodus nihet kahe positsiooni võrra vasakult paremale.⁸

⁴ Vt J.-L. Duchet, R. Përnaska, *L'admiratif albanais: recherche d'un invariant sémantique*. – Z. Guentchéva (éd.), *L'Énonciation médiatisée*. Louvain–Paris: Peeters, 1996, lk 32.

⁵ Vt P. Kehayov, Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon, lk 820 (4. morfosüntaktiline strateegia).

⁶ Vt P. Kehayov, Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon, lk 817. 43. alaviites toodud märkus, et aspekti valik võib markeerida evidentsiaalsuse alaliiki Balkani slaavi keeltes, on küll sünkrooniline, kuid kogu süsteemi seisukohalt on see üsna väikse tähtsusega.

⁷ Jouko Lindstedti andmed näitavad, et niisugune arengusuund on omane ka paljude Euroopa keelte perfektidele, vt J. Lindstedt, *The Perfect – Aspectual, Temporal and Evidential*. – Ö. Dahl (ed.), *Tense and Aspect in the Languages in Europe. Empirical Approaches to Language Typology*, kd 20, nr 6. Berlin–New York: Mouton de Gruyter, 2000, lk 365–383.

⁸ Verbaalse relevantsuse telje kohta vt J. Bybee, *Morphology. A Study of the Relation between Meaning and Form*. Amsterdam: John Benjamins, 1985, lk 33 jj. Dan Slobin ja Ayhan Aksu on näidanud väga hästi, kuidas türgi laste keeline areng järgib selles osas türgi keele evidentsiaalsussüsteemi ajaloolise väljakujunemise rada. Väikelaste keelekasutuses on *DI*- ja *mİş*-morfeemide opositsioon algul aspektuaalne ja muutub alles hiljem temporaalseks. Kolmeaastasel lapsel kujuneb kahe morfeemi funktsioonides välja opositsioon "tunnistatud/tunnistamata". Kvotatiivne tarvituse kujuneb hiljem, umbes nelja aasta vanuses. Miratiivne tähendus tekib pragmaatilise laiendusena lapse keelde viimasena, vt D. Slobin, A. Aksu, *Tense, Aspect, and Modality in the Use of the Turkish Evidential*. – P. J. Hopper (ed.), *Tense-Aspect. Between Semantics and Pragmatics*. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, 1982, lk 190–191.

Balti areaali keeltes ei ole aspekt ja evidentsiaal omavahel seotud ei sünkrooniliselt ega diakrooniliselt. Selle põhjus on tüpoloogiline. Erinevalt Balkanist, kus TAM-i markeerimine käib paljuski kohvermorfeemide varal, ei ole Balti areaali keeltes aspekt, tempus ega modaalsus formaalselt nii läbi põimunud.

1.1.3. Evidentsiaal ja kõneviis. Vaatlen siin ainult grammatilise evidentsiaali ja erinevate kõneviiside koosesinemist ühe verbifraasi raames. Et aga mõningad evidentsiaali ja kõneviisi kombinatsioonid on välistatud või väga haruldased, ei saa päris mööda minna teguritest, mis asuvad modaalses maailmas ja mis on nende kombinatsioonide elimineerimisel otsustava tähendusega.

Nii deskriptiivse grammatika kirjutajad kui ka tüpoloogid on püüdnud leida lahendust kahele omavahel seotud põhiprobleemile:

1) Kas evidentsiaal on üks kõneviis teiste seas ehk kas grammatilise evidentsiaali süsteemid on modaalses hierarhias teiste kõneviisidega võrdsed?

2) Kas grammatilised evidentsiaalid esinevad koos teiste kõneviisidega?

Vaadeldavate keelte ükskeelsed grammatikad omistavad evidentsiaalile üldiselt kõneviisi staatuse. Niisugune menetlus on saanud traditsiooniks. Sellele on aga eelnenud põhjalik lingvistiline arutelu, milles on tulnud välja mitu vastuargumenti. Kõneviisi staatuse omistamise vastu on olnud põhiliseks argumendiks see, et evidentsiaal ei markeeri nii palju kõneleja propositsioonisse suhtumist kui pigem teatelaadi.

Eesti teaduslikus grammatikakirjelduses on vastavaid argumente esitatud mitmel korral alates Karl August Hermannist ja lõpetades Huno Rätsepaga.⁹ H. Rätsepa vastuväidete sünteesi ei ole seni keegi suutnud veenvalt ümber lükata. Tema järgi on eesti keeles olemas kaks teatamislaadi: otsene ja vahendav. Esimese alla kuuluvad indikatiiv, konditsionaal ja imperatiiv, teise vahendatud indikatiiv (kaudne kõneviis) ja vahendatud imperatiiv (jussiiiv).¹⁰ Samalaadseid katseid käsitleda evidentsiaali väljaspool kõneviiside süsteemi on teinud ka teiste keelte grammatikud ja tüpoloogid.¹¹

Tulles teise põhiprobleemi juurde, peab nentima, et evidentsiaal esineb maailma keeltes harva koos teiste kõneviisidega. Peamiseks põhjuseks on ilmselt see, et evidentsiaali morfeemid hõivavad tavaliselt sama morfoloogilise positsiooni kui kõneviisi morfeemid.¹²

Modaalses hierarhias on primaarne reaalse ja irreaalse maailma eristus. Lisaks võib modaalsuse liike eristada modaalse operaatori mõjuala järgi. Oma modaalsuse klassifikatsioonis tõmbab Frank R. Palmer eraldusjoone kahe suurema modaalsuse tüübi vahele: *s ü n d m u s m o d a a l s u s* ja *p r o p o s i t s i o o n i l i n e m o d a a l s u s*. Esimese mõjualas on predikaat, teise

⁹ Vt A. K a s k, Eesti murded ja kirjakeel. Tallinn: Valgus, 1984, lk 230–244.

¹⁰ Vt H. R ä t s e p, Kas kaudne kõneviis on kõneviis? – Keel ja Struktuur 5. Tartu, 1971, lk 45–69.

¹¹ Vt nt: E. И. Д е м и н а, Пересказывательные формы в современном болгарском литературном языке. – С. Б. Б е р н ш т е й н (ред.). Вопросы грамматики болгарского литературного языка. Москва: Издательство Академии наук СССР, 1959, lk 359; J. E n d z e l i n s, Latviešu valodas gramatika. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1951, §767; А. В а л а ц к и е н е, Литовский язык. – Языки народов СССР. Т. 1. Индоевропейские языки. Москва: Наука, 1966, lk 513; А. П. С ы т о в, Категория адмиратива в албанском языке и ее балканские соответствия. – А. В. Д е с н и ц к а я (ред.). Проблемы синтаксиса языков балканского ареала. Ленинград: Наука, 1979, lk 110–111.

¹² Vt A. Y. A i k h e n v a l d, Evidentials. Melbourne: La Trobe University, 2000, lk 67–69.

mõjualas aga propositsioon. Sündmusmodaalsus hõlmab deontilist ja dünaamilist modaalsust, propositsiooniline modaalsus aga episteemilist ja evidentsiaalset modaalsust.¹³

Siin vaadeldavate süsteemide morfosüntaktiline distributsioon annab põhjust mõningase ettevaatusega tõdeda, et evidentsiaal ja moodus esinevad tihedamini koos siis, kui nad markeerivad erinevat tüüpi modaalsust. Ökonoomsuse printsiip ei salli sama tüüpi modaalsuse dubleerimist ühe semantilise predikaadi raames. Deontilisi tähendusi väljendava kõneviisiga, nagu optatiiv või debitiiv, esineb evidentsiaal sagedamini koos kui nende kõneviisidega, mis opereerivad eeskätt episteemilises domeenis või vormistavad irrealseid lauseid (nagu eesti keele konditsionaal). Sellised kõneviisid, millel on ühelt poolt määratud süntaktilised funktsioonid ja teiselt poolt lai funktsionaal-semantiline väli (nt subjunktiiv), esinevad koos evidentsiaaliga tihedamini siis, kui nad markeerivad deontilisi tähendusi. Kui evidentsiaal esineb kõrvuti kõneviisiga, mis antud kontekstis toimib episteemilise markerina, ei toimi evidentsiaal enam episteemilise operaatorina, vaid üksnes informatsiooni allika markeerijana. Ainus erand on siin albaania keel.

Evidentsiaal võib vormistada vahendatud käske või soove tarindites, mida eri keelte grammatikad nimetavad analüütilisteks imperatiivideks, optatiivideks, konjunktiivideks või subjunktiivideks.¹⁴ Bulgaaria, makedoonia, albaania ja läti keeles moodustatakse vahendatud käske modaalse partikliga (bg, mk *da*, alb *të*, lt *lai*), millele võib järgneda kaudse kõneviisi vorm. Mainitud partiklid võivad esineda isoleeritult, kuid nad on samal ajal väga laialdase kasutusega modaalsed subordinatoorid.¹⁵ Et käsku eksplitsiitsemalt markeerida võib bulgaaria, makedoonia ja albaania keeles nendele partiklitele lisada deontilise partikli (bg, mk *нека*, alb *le*), mis on kitsama funktsiooniga ja mis vastab eesti *las*-partiklile. Näitelauses 1 vahendab kõneleja kellegi teise käsku:

- (1) bg (*Нека да отидели в София*)
'las KONJ.PART minema-PRF.PRT(=EV) PREP Sofia'
'Mingu nad Sofiasse./Las nad lähevad Sofiasse.'

Eesti ja leedu keeles vormistatakse prospektiivseid ja retrospektiivseid käske partiklitega, mis on spetsialiseerunud väljendama vahendatud deontilist käsku või palvet (ee *las*, ld *te-*, *tegul*).¹⁶ Erinevalt Balkani keeltest ja läti keelest aga eesti ja leedu keeles vahendatud teatelaadi nendes tarindites sekundaarselt evidentsiaaliga markeerida ei saa. Nendes keeltes ei esine kaudse kõneviisi vormid vahendatud imperatiivis.

¹³ Vt F. R. Palmer, *Mood and Modality*. Cambridge Textbooks in Linguistics. Cambridge: Cambridge University Press, 2001, lk 7.

¹⁴ Järgneva evidentsiaali ja kõneviisi koosesinemisjuhtude nimekirja tüpoloogilist väärtust kahandab asjaolu, et keelte kõneviiside arv ei kajasta reaalselt modaalsuse grammatilisuse astet, vaid deskriptiivseid traditsioone. Osas keeltest on siiani lahkarvamusi kõneviiside tegeliku arvu suhtes. Et puudub universaalne kokkulepe, missugune grammatikaliseerimise minimaalmäär lubab omistada teatavale modaalsele markerile kõneviisi staatus, tuleb leppida deskriptiivse grammatika intuitsiooniga.

¹⁵ Balkani keelte kohta vt nt: V. A. Friedman, *Balkan Romani Modality and Other Balkan Languages*. – *Folia Slavica* 1985, kd 9, nr 7, lk 381–389; läti keele kohta vt: A. Holvoet, *Mood and Modality in Latvian*. – *Sprachtypologie und Universalienforschung* 2001, kd 54, nr 3, lk 229, 242–249.

¹⁶ Lisaks sellele on eesti keeles olemas eraldi kõneviisi vahendatud käsu väljendamiseks; vt M. Erelt, *Does Estonian Have the Jussive?* – *Linguistica Uralica* 2002, kd XXXVIII, nr 2, lk 110–117; leedu keele kohta vt B. Klauas, *Reported Command in Lithuanian Compared to Estonian*. – *Linguistica Uralica* 2002, kd XXXVIII, nr 2, lk 118–125.

Lisaks konjunktiivsetele tarinditele saab vähemalt bulgaaria, makedoonia, eesti ja läti keeles kasutada abiverbita mineviku partitsiipe retrospektiivsetes käskudes. Et aga eesti ja läti keeles saab abiverbita mineviku partitsiipi kasutada ka imperatiivi teises isikus, s.o otsekõnes inferentsiaalse käsuna, ei saa väita, et nendes keeltes markeerib see üksnes vahendatud teatelaadi.¹⁷

Osas keeltest vormistatakse vahendatud käske subordinatiivse kõneviisiga, seepärast väärib siinkohal tähelepanu ka evidentsiaali ja subordinatiivse kõneviisi ühtivus.¹⁸ Subordinatiivsetele kõneviisidele on iseloomulikud süntaktilised funktsioonid, millele vastab modaalne tähendus 'irreaalne'. Vaadeldavate keelte hulgas väljendavad subordinatsiooni eraldi kõneviisiga albaania, türgi ja leedu keel. Albaania keele konjunktiiv ei esine ühes verbi-kompleksis koos evidentsiaaliga mitte ainult deontilise markerina vahendatud käskudes, vaid ka tingimuslauses episteemilises funktsioonis.¹⁹ Türgi keele optatiivne subjunktiiv võib samuti perifeerselt esineda koos evidentsiaaliga. Optatiiv-subjunktiivi morfeemi kasutatakse koos evidentsiaalse kliitikuga (distantspartikliga *Imİş*), kuid mitte koos fleksioonilise evidentsiaali morfeemiga, sest viimane hõivab sama morfotaktilise positsiooni kui optatiiv-subjunktiivse kõneviisi marker.²⁰ Leedu keele subjunktiiv aga ei esine koos evidentsiaaliga.

Vaadeldavate keelte hulgas väljendavad deontilist vajadust erilise kõneviisiga ainult türgi ja läti keel. Mõlemas keeles on debitiivi ja evidentsiaali koosinemine võimalik:²¹

(2) lt *vişam* *jārakstot*
'tema-DAT.MASK.SG DEB-kirjutama-EV'
'Tal olevat vaja kirjutada.'

(3) *trg yazmalıymıs*
'kirjutama-DEB-*Imİş*.3SG'
'Tal olevat vaja kirjutada.'²²

Läti keeles saab kaudset debitiivi moodustada kaudses kõneviisis kõikides markeeritud aegades. Türgi keeles võib debitiiv esineda ainult koos evidentsiaalsust väljendava kliitikuga, kuid (samuti nagu subjunktiivi puhul) mitte koos fleksioonilise evidentsiaali morfeemiga.

¹⁷ Vt H. Metslang, L. Muižniece, K. Pajusalu, Past Participle Finitization in Estonian and Latvian. – Estonian: Typological Studies III. Tartu Ülikooli eesti keele õpetooli toimetised 11. Tartu, 1999, lk 147–148.

¹⁸ Termin *subordinatiivne kõneviis* kohta vt: J. Bybee, R. Perkins, W. Pagliuca, The Evolution of Grammar. Tense, Aspect and Modality in the Languages of the World. Chicago–London: University of Chicago Press, 1994, lk 177.

¹⁹ Vt P. Kehayov, Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon, lk 825 (näitelause 20); O. Buchholz, W. Fiedler, Albanische Grammatik. Leipzig: WEB Verlag Enzyklopädie Leipzig, 1987, lk 66–67, 85, 158–159.

²⁰ Türgi keele evidentsiaali ja subjunktiivi ühtivuse kohta on vasturääkivaid andmeid, vrd: A. H. Кононов, Грамматика современного турецкого литературного языка. Москва–Ленинград: Издательство Академии наук СССР, 1956, lk 245 jj; Л. Н. Дудина, Турецкий язык. Москва–Баку: Издательство "Азербайджан", 1993, lk 129–131, 220–221; L. Johnson, Evidentiality in Turkic. – A. Y. Aikhenvald, R. M. W. Dixon (eds.), Studies in Evidentiality. Typological Studies in Language 54. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, 2003, lk 286.

²¹ Vt L. Johnson, Evidentiality in Turkic, lk 286; A. H. Кононов, Грамматика современного турецкого литературного языка, lk 245 jj; В. Сеплите, L. Сеплите, Latviešu valodas praktiskā gramatika. Rīga: Zvaigzne, 1991, lk 71.

²² A. H. Кононов, Грамматика современного турецкого литературного языка, lk 251.

Konditsionaal esineb eesti, läti, türgi, bulgaaria ja makedoonia keeles. Evidentsiaali ja konditsionaali koosesinemine on väga erandlik. Kaudse konditsionaali vormidest on kindlaid andmeid ainult läti ja leedu murretest:²³

- (4) lt Valka *Bātuōt* *labâk* *palikusi* *te*.
 'olema-KOND-EV hea-KOMP.ADV jääma-PRET.PRT.FEM siia'
 '(Kuuldavasti) oleks parem, kui ta oleks siia jäänud'.²⁴

Mõningad vanemad bulgaaria keele grammatikad esitavad arhailistele sünteetilise konditsionaali vormidele ka vastavad kaudsed vormid. Tänapäeval selliseid vorme aga ei kasutata.²⁵ Türki keeles võib konditsionaal esineda perifeerselt ka koos evidentsiaalsust väljendava kliitikuga.²⁶

Kui välja arvata läti ja leedu marginaalsed kaudsed konditsionaali vormid ning türki ja läti kaudsed debitiivid, asuvad ülejäänud koosesinemisjuhtumites evidentsiaal ja kõneviis positsiooniliselt selgesti teineteisest lahus: nad opereerivad erinevatel grammatilistel tasanditel. Juhul kui esimest markeeritakse morfoloogias, siis markeeritakse teist süntaktiliselt (või kliitikuga) ja vastupidi.

1.2. Evidentsiaalsus ja modaalsus

1.2.1. Evidentsiaal ja tegelikkushinnang. Situatsiooni ja tegelikkuse suhet võib hinnata ühelt poolt selle järgi, kas sündmust peetakse reaalseks või ebareaalseks, ja teiselt poolt sündmuse teokssaamise võimalikkuse või paratamatuse seisukohalt.²⁷

Lloyd B. Anderson on täheldanud, et evidentsiaale kasutatakse tavaliselt väitlausetes, mitte irreaalsetes lausetes ega presupositsioonides.²⁸ Siin vaadeldavate keelte evidentsiaalsussüsteemide süntagmaatilise leviku analüüs ei anna põhjust tema väitega nõustuda. F. R. Palmeri definitsiooni järgi hõlmab tähendus 'irreaalne' selliseid tüpoloogilisi kategooriaid, nagu futuurum, eitus, interrogatsioon, imperatiiv-jussiiiv, tingimus, resultatiiv ja desiratiiv.²⁹

Vaadeldavate süsteemide hulgas katab albaania keele evidentsiaalsussüsteem irreaalseid lausetüüpe kõige rohkem, eesti keele evidentsiaalsussüsteem aga kõige vähem. Albaania keeles saab evidentsiaali kasutada kõikides loetletud irreaalsust väljendavates lausetes. Bulgaaria ja makedoonia keeles saab evidentsiaalset opositsiooni markeerida futuurumis, eituses, imperatiiv-jussiiivis, tingimuses, resultatiivis ja desiratiivis, türki keeles aga vähemalt futuurumis, eituses, resultatiivis ja perifeerselt tingimuses. Leedu

²³ Vt A. Holvoet, Mood and Modality in Latvian, lk 233; A. Holvoet, On the Paradigm of the Oblique Mood in Lithuanian and Latvian. – *Linguistica Baltica* 2001, nr 9, lk 70.

²⁴ M. Rudzīte, *Latviešu dialektoloģija*. Rīga: Latvijas Valsts Izdevniecība, 1964, lk 140.

²⁵ Vt lähemalt: Г. Герджиков, Пренказването на глаголното действие в българския език. София: Наука и изкуство, 1984, lk 246.

²⁶ Vt A. H. Кононов, Грамматика современного турецкого литературного языка, lk 250, 532. Türki keeles on evidentsiaali optatiiv-subjunktiiviga ja konditsionaaliga koosesinemine ilmselt niivõrd perifeerne, et Lars Johanson eitab seda, vt L. Johanson, Evidentiality in Turcic, lk 286.

²⁷ M. Erelt, R. Kasik, H. Metslang, H. Rajandi, K. Ross, H. Saari, K. Tael, S. Vare, *Eesti keele grammatika II. Süntaks*. Lisa: Kiri. Tallinn: Eesti Teaduste Akadeemia Eesti Keele Instituut. Tallinn, 1993, lk 183 (edaspidi EKG II).

²⁸ L. B. Anderson, Evidentials, Paths of Change, and Mental Maps. Typologically Regular Asymmetries. – W. Chafe, J. Nichols (eds.), *Evidentiality: the Linguistic Coding of Epistemology*, lk 277.

²⁹ Vt F. R. Palmer, Mood and Modality, lk 22.

keel eksplitseerib evidentsiaalsust vähemalt futuurumis, eituses ja resultaatiivis, läti keel aga vähemalt futuurumis, eituses, imperatiiv-jussiivis, desi-ratiivis ja tingimuslauses. Eesti keeles on evidentsiaali kasutamine võimalik ainult eituses, perifeerselt ka imperatiiv-jussiivis (mineviku partitsiibi kujul) ja reaalses tingimuslauses.³⁰ Evidentsiaali ja irreaalsuse ühtivusastme ta-ga seisavad ilmselt erinevad kognitiivsed alused, millele need evidentsiaal-sussüsteemid toetuvad (sellest veel peatükis 3).

Nagu selgus, on modaalses hierarhias reaalsushinnangu markeerimine kõrgemal kohal kui informatsiooniallika markeerimine. On toodud näiteid sel-le kohta, kuidas evidentsiaalse morfeemi valikul on otsustav see, et lause on irreaalne, ega mitte see, kes on informatsiooniallikas.³¹ Selliseid süsteeme, kus evidentsiaal toimib hierarhias kõrgemal kohal irreaalse või episteemilise mo-daalsuse markerina, madalamal aga informatsiooniallika markerina, on ni-metatud modaliseeritud evidentsiaalsussüsteemideks.³² Nagu järgnevalt sel-gub, on sellisteks Balkani keelte ja leedu keele süsteemid, mis väga tihti mar-keerivad informatsiooniallika kõrval ka tõenäosushinnanguid.

Võimalikkushinnangu põhiastmed on 'võimalik', 'paratamatu', 'võimatu' ja 'mitteparatamatu'.³³ Vaadeldavates keeltes on evidentsiaali kasutamine lu-batud kõiki võimalikkushinnangu astmeid väljendavates lausetes, sest infor-matsiooniallikas ja kõneleja suhtumine ei ole võimalikkushinnangu seisu-kohalt relevantsete kategooriad.

Albaania keele evidentsiaalsussüsteemil on aga üks erifunktsioon, mis on otseselt seotud võimalikkushinnanguga. Albaania admiratiiv võib markeeri-da paratamatust sellistes geneerilistes lausetes, nagu ee *Igäiks peab surema*. Huvitav on see, et siin ei ole admiratiivi vormi valikul otsustav informatsi-ooniallikas ega kõneleja suhtumine (üllatus, kahtlus vms), vaid "saatuse au-toriteet", mis seisab kõneleja individuaalsetest hinnangutest kõrgemal.

(5) *Po ja që fati qenka fat.*
 'ja INTERJ et saatus-DEF HAB-ADM.PREES.3SG saatus'
 'Ja nii ongi, et saatus on(-ev.) saatus.'³⁴

Admiratiivi võime vormistada geneerilisi väljendeid tundub esmapilgul paradoksaalne. Jean-Louis Duchet ja Remzi Përnaska pakuvad sellele kahte võimalikku seletust.³⁵

1) Et kõneleja on sunnitud tõdema midagi, mille on talle peale surunud ekstralingvistiline maailm, tunneb ta, et on (samuti nagu ootamatu seisundi avastamisel) situatsioonist välja kistud. Üldseadused, mis kehtivad igal ajal kõikide inimeste kohta, tunduvad välisena kõnehetkel, kui fookus on olukor-ral siin ja praegu.

³⁰ Lisaks sellele on mõni evidentsiaalsuse strateegia eesti murretes võinud alguse saa-da irreaalsust väljendavatest morfeemidest, näiteks on lõunaeesti *na*-tunnuseline evidentsiaal võinud välja kasvada potentsiaalist, vt H. Metslang, K. Pajusalu, Evidentiality in South Estonian. – *Linguistica Uralica* 2002, kd XXXVIII, nr 2, lk 98–109.

³¹ Vt nt: H. A. Козинцева. Категория евиденциальности (проблемы типологического анализа). – *Вопросы языкознания* 1994, nr 3, lk 98–99.

³² Vt V. Plungian, The Place of Evidentiality Within the Universal Grammatical Space. – *Journal of Pragmatics* 2001, kd 33, nr 3, 2001, lk 354.

³³ Vt EKG II, lk 183.

³⁴ J.-L. Duchet, R. Përnaska, L'admiratif albanais: recherche d'un invariant sémantique, lk 37.

³⁵ Vt J.-L. Duchet, R. Përnaska, L'admiratif albanais: recherche d'un invariant sémantique, lk 37.

2) Geneeriliste väljendite presupositsioonis on kogu inimkonna kogemus ja need vormistavad selle kogemuse alusel tehtavaid järeldusi.³⁶ Geneerilised laused on seega sisult inferentsiaalsed. Inferentsiaali peetakse aga perfekti universaalseks pragmaatiliseks laienduseks ja on teada, et albaania keeles on evidentsiaal tekkinud perfektist.³⁷

1.2.2. Evidentsiaal ja episteemiline modaalsus.³⁸ Evidentsiaalsuse uurijad on korduvalt püüdnud selgitada, kuidas evidentsiaalsus ja episteemiline modaalsus keeles põimuvad. Kas iga evidentsiaalsust väljendav keelend on eeldatavalt ka modaalne? Kas igas lauses, milles viidatakse informatsiooniallikale, viidatakse ka sellele, kuidas kõneleja suhtub propositsiooni tõeväärtusesse? Kuigi siiani ei ole leitud täiesti rahuldavat vastust, on viimasel aastakümnel toimunud episteemilise modaalsuse ja evidentsiaali suhete valgustamises märgatav edasimineku.

F. R. Palmer eristab kolme tüüpi episteemilist modaalsust: *j ä r e l d u s l i k*, *o l e t u s l i k* ja *e e l d u s l i k* modaalsus.³⁹ Nendele kolmele tüübile vastavad tüpoloogilised kategooriad inferentsiaal, dubitatiiv ja presumptiiv. Tegemist on kategooriatega, mida paljudes keeltes kodeeritakse evidentsiaalsussüsteemi raames. Sellest on järeldatud, et inferentsiaal, dubitatiiv ja presumptiiv asuvad universaalses semantilises ruumis kuskil evidentsiaalsuse ja modaalsuse piirimail.⁴⁰

Ülalpool selgus, et evidentsiaali ja episteemilise funktsiooniga kõneviisi koosinemine on Balkani ja Balti areaali keeltes erandlik. Vaadeldavad evidentsiaalsussüsteemid markeerivad tihti ise episteemilist modaalsust. Kõik süsteemid võivad oma põhitähenduse kõrval väljendada dubitatiivseid tähendusi (nt eesti keeles väljendab lause *Naabrinaine olevat oma silmaga näinud lendavat taldrikut*⁴¹ kõneleja kahtlust). Balkani keelte ja leedu keele evidentsiaalsussüsteemid katavad aga ka inferentsiaali,⁴² s.o. nendel süsteemidel on episteemilise modaalsusega üks kokkupuutekoht rohkem kui läti ja eesti keeles. Lisaks sellele annavad Balkani keelte ja leedu keele süsteemid mõnikord edasi ka presumptiivseid tähendusi, mida ei saa öelda eesti ja läti keele kohta.⁴³

³⁶ Kuigi geneerilised laused väljendavad tõdemusi, mida jagab kogu kollektiivi teadvus, saab neid abduktiivselt tuletada konkreetsete situatsioonide kogumist.

³⁷ Et albaania keeles kasutatakse evidentsiaali geneerilistes lausetes, on tüpoloogiliselt erandlik, kuid mitte ilma paralleelideta. Näiteks ladaki keeles (tiibeti-birma keelkond) on üks kuuhest evidentsiaalsest sufiksist funktsioonilt geneeriline, vt F. R. Palmer, Mood and Modality, lk 38–39.

³⁸ Ma ei käsitle evidentsiaali ja deontilise modaalsuse suhteid, sest sellel ei ole grammatilise evidentsiaalsuse uurimise seisukohalt tähtsust. Deontiline maailm on väljaspool evidentsiaali mõjupiirkonda. Seda tõestas ka eelnev evidentsiaali ja kõneviisi koosinemise vaatlus. Vaadeldavates keeltes esinevad evidentsiaalid tihti käskudes ja koos vajadust väljendavate kõneviisidega.

³⁹ Vt F. R. Palmer, Mood and Modality, lk 24–26.

⁴⁰ Tüpoloogiliselt esineb kõige sagedamini evidentsiaalsussüsteemi osana järelduslik tüüp (inferentsiaal), vt F. R. Palmer, Mood and Modality, lk 26–31; P. Dendale, L. Tasmowski, Introduction. Evidentiality and Related Notions. – Journal of Pragmatics 2001, kd 33, nr 3, lk 341–343.

⁴¹ Vt EKG II, lk 36.

⁴² P. Kehayov, Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfo-süntaks ja distributsioon, lk 814.

⁴³ Balkani keelte kohta vt nt: V. A. Friedman, On the Semantic and Morphological Influence of Turkish on Balkan Slavic. – Papers from the Fourteenth Regional Meeting. Chicago Linguistic Society. April 13–14 1978. Chicago, 1978, lk 110; leedu keele kohta vt

Läti ja eesti keele evidentsiaalsussüsteemi kõrvutades tundub, et läti keele süsteem on eesti keele omast modaalsem või vähemalt opereerib modaalsemas "keskkonnas", esinedes futurumis ja tingimust väljendavates lausetes ning vormistades vahendatud käske.

Kokkuvõttes võib öelda, et Balkani keelte ja leedu keele evidentsiaalsussüsteemides on episteemilised tähendused kõige rohkem esiplaanil, läti keele süsteem asub vahepealsel positsioonil ning eesti keele süsteemile on need tähendused kõige vähem omased. Ühtlasi võib väita, et Balkani keelte süsteemid on hõivatud kõneleja suhtumise markeerimisega kõige rohkem, eesti keele süsteem aga kõige vähem. Victor A. Friedman on täiesti põhjendamatult tõdenud, et Balkani keelte evidentsiaalsussüsteemid markeerivad informatsiooniallikat kõneleja suhtumise kaudu.⁴⁴ Vladimir Plungian on aga nimetanud Balkani keelte süsteeme modaliseeritud süsteemideks.⁴⁵ Tüpoloogiliselt seisavad üksteisest kõige kaugemal albaania ja eesti keele evidentsiaalsussüsteem, sest albaania keele evidentsiaali vormid sisaldavad alati kahtluse momenti (dubitatiivi), mis võib Balkani slaavi keelte ja türki keele evidentsiaali vormidel paljudes kontekstides puududa.⁴⁶

2. Evidentsiaalsussüsteemide semantika ja pragmaatika

Järgnevalt püüan uurida, millised on vaadeldavate süsteemide põhi- ehk invarianttähendused ja millised kõrval- ehk varianttähendused. Põhitähendus tuleb esile kõigis vastava vormi kasutusjuhtudes, kõrvaltähenduse esinemine sõltub kontekstist.

Uurin samuti, kas vaadeldavates süsteemides on olemas strateegiaid, mille abil saab evidentsiaalsuse alaliike eksplitseerida.⁴⁷ Kasutan mõisteid *primaarne* ja *sekundaarne evidentsiaalsusopositsioon*. Primaarne evidentsiaalsusopositsioon on see, mis tekib ühelt poolt süsteemi markeeritud liikme(te) ja teiselt poolt süsteemi markeerimata liikme vahel. Selline on näiteks A. Aikhenvaldi klassifikatsioonis⁴⁸ opositsioon "indirektne/kõik muu" A2 süsteemis ja "kvotatiiv/kõik muu" A3 süsteemis. Sekundaarsed opositsioonid on need, mis tekivad erinevate evidentsiaalsete tähenduste vahel evidentsiaalsuse suhtes markeeritud domeeni sees. Selline on näiteks opositsioon "kvotatiiv/inferentsiaal" domeenis "indirektne". Siiani on Euroopa keelte grammatilisi evidentsiaalsussüsteeme peetud sellisteks, mis markeerivad ainult üht evidentsiaalsusopositsiooni. Kui uurida lähemalt iga konkreetse keele evidentsiaalsussüsteemi, võib täheldada, et see väide täielikult tõele ei vasta.

V. Амбразас, А. Валецкене, Э. Валилите, Грамматика литовского языка. Вильнюс: Моклас, 1985, lk 234.

⁴⁴ Vt V. A. Friedman, Evidentiality in the Balkans. Bulgarian, Macedonian and Albanian, lk 184–186.

⁴⁵ V. Plungian, The Place of Evidentiality Within the Universal Grammatical Space, lk 354.

⁴⁶ Selle kohta vt: V. A. Friedman, Interrogation and Nonconfirmativity. A Pearceian Approach to the Intersection between Expressive Past and Present. – Pearceian Semiotics. The State of the Art. An International Colloquium Canet-Plage, June 27–30 2001. <http://www.univ-perp.fr/csp2001/friedman.htm>, lk 6.

⁴⁷ Evidentsiaalsuse alaliikide all peetakse siin silmas *kvotatiivi* (refereeritud evidentsiaalsust), *inferentsiaali* (järelaluslikku evidentsiaalsust) ja *miratiivi* (üllatuslikku evidentsiaalsust); definitsioone ja näiteid vt P. Kehayov, Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon, lk 814–815.

⁴⁸ A. Y. Aikhenvald, Evidentials, lk 7–9.

2.1. Primaarsed opositsioonid

Esiteks tuleb vastata küsimusele, millist laadi evidentsiaalsusopositsiooniga on iga konkreetse keele puhul tegemist.

Kõige kergem on vastata sellele küsimusele eesti keele evidentsiaali osas. Eesti keele evidentsiaalsussüsteem on A3 tüüpi. Evidentsiaalsussüsteemi markeeritud liikmete (kvotatiivi vormide) invariantne tähendus on informatsiooniallika markeerimine.

Seevastu Balkani keelte osas ei ole see küsimus tänaseni saanud rahuldavat vastust. Et Balkani areaali süsteemid hõlmavad ka tähendust 'miratiiv' ('ootamatus'), on selge, et mõisted "tunnistatud" ja "tunnistamata" ei sobi evidentsiaalsusopositsiooni iseloomustama. V. A. Friedman on kasutanud mõisteid "kinnitav" või "jaatav" ja "mittekinnitav" või "mittejaatav" ning väitnud, et Balkani keelte evidentsiaalsussüsteemid markeerivad ainult ühte nendest kahest tähendusest, jättes sellele vastanduva vormi selle tähenduse suhtes markeerimata.⁴⁹ Ta üldistab oma viimastes sellele teemale pühendatud artiklites, et albaania keel markeerib opositsiooni "mittekinnitav/selle suhtes markeerimata", bulgaaria, makedoonia ja türki keel aga markeerivad ainult tähendust 'kinnitav' ja et 'mittekinnitav' esineb ainult tähenduse 'kinnitav' kontekstuaalse vastandina.⁵⁰ Seega on V. A. Friedmani järgi ainult albaania keele admiratiivil staatus "mittekinnitav". Balkani slaavi ja türki indefiniitsed minevikud (kaudse kõneviisi vormid) võivad saada selle tähenduse üksnes teatavates kontekstides. Kuigi tema seisukohti üldiselt aktsepteeritakse, ei võeta neid siiski vastu ilma reservatsioonideta ja sellepärast ei ole tema terminoloogia balkanistikas juurdunud. Paljud balkanoloogidest eelistavad tänapäeval kasutada Balkani keelte evidentsiaalsussüsteeme analüüsidest neutraalsemaid mõisteid "direktne" ja "indirektne".⁵¹

Teine oluline V. A. Friedmani väide seisneb selles, et Balkani keelte evidentsiaalsussüsteemid markeerivad informatsiooniallikat kõneleja suhtumise kaudu.⁵² Sisuliselt tähendab see, et nendes keeltes markeeritakse vormi-opositsiooniga midagi, mis asub kuskil episteemilises domeenis (F. R. Palmeri mõistes järelduslik, oletuslik või eelduslik modaalsus) ja 'informatsiooniallikas' on üksnes varianttähendus. Stanka Fitneva on empiirilisel toetanud, et vähemalt bulgaaria keele puhul V. A. Friedmani väide paika ei pea.⁵³ Teiselt poolt aga paistab, et vaadeldavatest keeltest sobib albaania keele evidentsiaalsussüsteem Friedmani hüpoteesiga kõige paremini. Wilfried Fiedler ning hiljem J.-L. Duchet ja R. Pärnaska on püüdnud loetleda albaania keele admiratiivi semantilisi ja pragmaatilisi funktsioone, näiteks ootamatus, narratiivi intensiivistamine, sundolukord ja paratamatus, geneeriline funktsioon,

⁴⁹ Vt nt: V. A. Friedman, On the Semantic and Morphological Influence of Turkish on Balkan Slavic, lk 115 jj; V. A. Friedman, Evidentiality in the Balkans. Bulgarian, Macedonian and Albanian, lk 185 jj; V. A. Friedman, A Contrastive View of Subordinate Aspect and the Opposition Confirmative/Non-confirmative in the Balkans with Particular Reference to Macedonian and Turkish. – *Balkanistica* 1997, kd 10, lk 185–201.

⁵⁰ Vt V. A. Friedman, Interrogation and Nonconfirmativity. A Pearceian Approach to the Intersection between Expressive Past and Present, lk 1–10; V. A. Friedman, Evidentiality in the Balkans with Special Attention to Macedonian and Albanian. – A. Y. Aikhenvald, R. M. W. Dixon (eds.), *Studies in Evidentiality*, lk 185 jj.

⁵¹ Vt nt: J. Lindstedt, The Perfect – Aspectual, Temporal and Evidential, lk 375.

⁵² Vt nt: V. A. Friedman, Evidentiality in the Balkans. Bulgarian, Macedonian and Albanian, lk 185.

⁵³ Vt S. Fitneva, Epistemic Marking and Reliability Judgments. Evidence from Bulgarian. – *Journal of Pragmatics* 2001, kd 33, nr 3, lk 401–420.

refereering ja polemiseeriv küsimuse või väite kordamine.⁵⁴ Mõlemad uurimused kinnitavad, et albaania keele evidentsiaali lähtepunktiks on tähendus 'ootamatu'. Kõigi nende esinemuste puhul on ühine aga see, et kõneleja on sunnitud nentima midagi, mida ta ei ole valmis aktsepteerima või mille tõesust ta ei taha tagada. Seega võib väita, et albaania keele evidentsiaali invariantne tähendus on 'kahtlus'.

Balkani keelte evidentsiaalsussüsteeme võib seega iseloomustada kui indirektaali süsteeme, mis hõlmavad tähendusi 'kvotatiiv', 'inferentsiaal', 'miratiiv' ning sisaldavad olemuslikult ka episteemilist tähendust 'dubitatiiv'. Leedu keele süsteem seisab oma inferentsiaalsete ning miratiivsete ja dubitatiivsete kasutustega kindlasti lähemal balkani tüübile kui läti ja eesti keele süsteemile. Eesti ja läti keele evidentsiaalsussüsteem on kitsama semantikaga, nad hõlmavad üksnes evidentsiaalset tähendust 'kvotatiiv'. Vastavalt kontekstile võivad nad omandada ka episteemilisi tähendusi, mis on aga vaadeldavad invariantse tähenduse 'informatsiooniallikas' pragmaatiliste laiendustena. Läti evidentsiaali puhul on selliseid episteemilisi tähendusi rohkem, sest läti keele evidentsiaalsussüsteem on süntagmaatilisel eesti omast paindlikum. Kui kitsama semantikaga (eesti, läti) süsteemides on rõhk informatsiooniallika markeerimisel, kandub laiem ja hägusama semantikaga (Balkani ja leedu) süsteemides rõhk kõneleja suhtumise markeerimisele.

Evidentsiaalsusopositsiooni "kvotatiiv/kõik muu" teravus on eesti keeles paradigmaatilisel teljel muutumatu. Seevastu sellistes keeltes, kus grammatiline evidentsiaal on temporaalselt seotud või on muudmoodi "hajutatud" naaberkategooriate vahel, võib primaarne evidentsiaalsusopositsioon olla mõningates paradigma jagudes teravam ja ekplitsiitsem kui teistes. Sellised on mõningad Balkani keeled. Näiteks türgi keeles saab mineviku ajaplaanis valida kahe temporaalse morfeemi vahel: *-DI* (vahetu suhe sündmusega) ja *-mIş* (kaudne suhe sündmusega). *-mIş* on nii temporaalne (päritolult deverbaalne postterminaalne sufiks) kui ka evidentsiaalsuse morfeem.⁵⁵ Tänapäeval on selle temporaalne kasutamine perfektis laiem ja ta toimib ka deiktilise tempusena (lihtminevikuna). Evidentsiaalsusopositsioon *-DI/-mIş* on kõige paremini markeeritud kolmanda isiku vormides, sest ainult nendes vormides on 'kaudne suhe sündmusega' *mIş*-predikaadi invariantne tähenduskomponent. Opositsiooni teravnemist võimaldab kolmanda isiku lõpu, koopulapartikli *-DIR* ellipsi ainsuses ja mitmuses, vrd:

(6) A	B	C
<i>Ahmed <u>geldi</u></i>	<i>Ahmed <u>gelmiştir</u></i>	<i>Ahmed <u>gelmiş</u></i>
'Ahmed tulema- <i>DI</i> '	'Ahmed tulema- <i>mIş-DI r</i> '	'Ahmed tulema- <i>mIş</i> '
'Ahmed tuli'	'Ahmed on tulnud, tuli'	'Ahmed on/olevat tulnud' ⁵⁶

Esimese ja teise isiku *mIş*-vormid on kontekstist väljatõstetuna mitme-mõttelised: *gelmişsin* võib tähendada nii 'sa tulid' kui ka '(järeldan, et) sa oled tulnud' ja 'sa olevat tulnud'.⁵⁷ Koopulapartikli ärajätmisega kolmandas isikus

⁵⁴ Vt W. F i e d l e r, Zu einigen Problemen des albanischen Admirativs. – Wissenschaftliche Zeitschrift der Karl-Marx Universität Leipzig 1966, kd 15, lk 562–566; J.-L. D u c h e t, R. P é r n a s k a, L'admiratif albanais: recherche d'un invariant sémantique, lk 33–43.

⁵⁵ Vt D. S l o b i n, A. A k s u, Tense, Aspect, and Modality in the Use of the Turkish Evidential, lk 186; L. J o h a n s o n, Zum Kontakteinfluß türkischer Indirektive. – N. D e m i r, E. T a u b e (eds.), Turkologie heute – Tradition und Perspektive. Veröffentlichungen der Societas Uralo-Altaica 48. Wiesbaden: Otto Harrassowitz, 1998, lk 141.

⁵⁶ G. L. L e w i s, Turkish. Teach Yourself Books. London: The English Universities Press LTD, 1966, lk 91.

⁵⁷ Vt G. L. L e w i s, Turkish, lk 90–92.

(6C) kaasneb pragmaatiline järeldus, et kõneleja on saanud informatsiooni kaudsel teel ja sellepärast on morfeemi *-mİş* funktsioon indirektaali markeerina kolmandas isikus paremini tuntav kui esimeses ja teises isikus. Koopulapartikli *-Dir* valikuvõimaluse viib evidentsiaalse opositsiooni A ↔ C teravnemiseni. V. A. Friedmani mõistes tähendab see, et esimeses ja teises isikus on opositsioon A ja C vahel "kinnitav/selle suhtes markeerimata", kolmandas isikus aga "kinnitav/mittekinnitav, indirektne".⁵⁸

Samalaadne on olukord bulgaaria keeles, kus indirektaal on kõige paremini markeeritud kolmandas isikus. Esimeses ja teises isikus on kaudse kõneviisi vormid homonüümsed perfekti vormidega.⁵⁹

Primaarse evidentsiaalse opositsiooni teravdamise teine strateegia seisneb erinevate vormide valiku võimaluses analüütiliste preteeritumide moodustamisel. Slaavi vana pluskvamperfekt moodustati ESSE-abiverbiga (näiteks bg *беше правил* 'olema-IMPRF.3SG tegema-PRF.PRT' ('oli teinud')). Bulgaaria ja makedoonia keeles tekkisid umbes samal ajal, kui aorist/perfekt opositsioon hakkas kujunema evidentsiaalsusopositsiooniks, uued pluskvamperfektid, mida kasutati vana pluskvamperfekti kõrval. Selle tagajärjel vana pluskvamperfekti funktsioonid kitsenesid.

Uutest pluskvamperfektidest on tänapäeva bulgaaria keeles kasutusel üks, mis moodustatakse ESSE-abiverbi perfekti partitsiibiga: *бил правил* 'olema-PRF.PRT tegema-PRF.PRT' ('olnud teinud'). Koos formaalsete vahendite täiendamisega toimus funktsionaalne hargnemine. Vana pluskvamperfekt hakkas toimima definiitse, uus indefiniitse minevikuna. Need arengud langesid ajalisel kokku evidentsiaalsuse esilekerkimisega ja nii kujunes evidentsiaalsusopositsioon ennemineviku puhul veel teravamaks kui see, mis oli aoristi ja perfekti vahel. Kui muudes ajaplaanides on primaarne evidentsiaalsusopositsioon "kinnitav/selle suhtes markeerimata", on pluskvamperfektis vormiopositsiooni evidentsiaalsuse väärtus bulgaaria keeles "kinnitav/tunnistamata".⁶⁰

Makedoonia keeles on kasutusel kaks uut pluskvamperfekti, mis on moodustatud HABERE-abiverbiga. Koos uute pluskvamperfekti vormide esilekerkimisega toimus makedoonia keeles veel suurem funktsionaalne hargnemine kui bulgaaria keeles, vrd:

(7) A	B	C
<i>беше правил</i> (vana)	<i>имаше правено</i> (uus)	<i>имал правено</i> (uus)
'olema-IMPRF.3SG	'HAB-IMPRF.3SG tegema	'HAB-PRF.PRT
tegema-PRF.PRT'	-PASS.PRET.PRT'	tegema-PASS.PRET.PRT'
'oli (olnud) teinud'	'oli teinud'	'olnud teinud'

HABERE-abiverbi finiiitse vormiga moodustatud uus pluskvamperfekt (7B) hakkas toimima definiitse minevikuna ja markeerima sündmusi, mille tunnustajaks kõneleja on olnud. Sellesama abiverbi partitsiibiga moodustatud pluskvamperfekt (7C) sai ühtlasi indefiniitseks minevikuks, mis hakkas markeerima selliseid sündmusi, mille tunnustajaks kõneleja ei ole olnud. Vana pluskvamperfekt (7A) aga jäi selle opositsiooni suhtes markeerimata vor-

⁵⁸ Vt V. A. Friedmann, On the Semantic and Morphological Influence of Turkish on Balkan Slavic, lk 113.

⁵⁹ Vt С. Стоянов (гл. ред.), Грамматика на съвременния български книжовен език. Том 2. Морфология. София: Издателство на Българската Академия на Науките, 1983, lk 351–352.

⁶⁰ Vt V. A. Friedmann, Evidentiality in the Balkans. Bulgarian, Macedonian and Albanian, lk 177–179.

miks.⁶¹ Seega uute pluskvamperfektide tulekuga evidentsiaalsusopositsioon makedoonia keeles mitte ainult ei teravnenud (nagu bulgaaria keeles), vaid muutus privatiivsest ekvipollentseks: "7A ↔ 7B ↔ 7C" = "neutraalne/tunnistatud/tunnistamata".⁶²

2.2. Sekundaarsed opositsioonid

Kolmes keeles – türgi, bulgaaria ja leedu keeles – on olemas morfosüntaktilised strateegiad, mille abil eristatakse evidentsiaalsuse alaliik.

Eelmises osas selgus, et sõltuvalt kontekstist võib türgi keele *mIş*-mineviku vormidel olla nii prototüüpse perfektiiitse mineviku kui ka kvotatiivsed, inferentsiaalsed ja miratiivsed tähendused. Türgi keeles on aga ka teine evidentsiaalne morfeem: ESSE-verbi *mIş*-mineviku vormist moodustatud koopulapartikkel *ImIş* 'olnud', mis on temporaalselt ja aspektuaalselt sõltumatu ja toimib üksnes evidentsiaali morfeemina.⁶³ Oma kopulatiivses funktsioonis talitleb morfeem *ImIş* indirektaali markerina. Sellises süntaktilises rollis saab ta moodustada lauseid, mis võivad sõltuvalt kontekstist saada kvotatiivi, inferentsiaali või miratiivi tõlgenduse. Liitpredikaadi osana on *imIş*-morfeemi funktsioonid kitsamad, vrd:⁶⁴

(8) A	B	C
<i>Kemal geldi</i>	<i>Kemal gelmiş</i>	<i>Kemal gelmiş-(i)miş</i>
'Kemal tulema- <i>DI</i> '	'Kemal tulema- <i>mIş</i> '	'Kemal tulema- <i>mIş-ImIş</i> '
'Kemal tuli' (direktne)	'Kemal on/olevat tulnud' (indirektne)	'Kemal olevat tulnud' (kvotatiiv) ⁶⁵

Siin on näha, et kombineerides temporaalse morfeemi *-miş* partikliga *ImIş*, saab türgi keeles indirektaali tõlgendusvõimalusi kitsendada. Lause 8B markeerib indirektaali, mis võib omandada kontekstuaalse tähenduse 'inferentsiaal', 'kvotatiiv' või 'miratiiv'. Lause 8C on aga peaaegu alati tõlgendatav kvotatiivsenähtena. Eelmisest alapealtükist selgus, et valikuvõimalus, mis on koopulapartikli *-DIr* puhul kolmandas isikus, põhjustab primaarse evidentsiaalse opositsiooni teravnemise. Kahe evidentsiaalse morfeemi *-mIş* ja *ImIş* minevikus koosinemine on morfosüntaktiline strateegia, mille toel opositsioon muutub veelgi mitmejaolisemaks ning tekib sekundaarne evidentsiaalsusopositsioon domeenis 'indirektne'. Opositsioon "8B ↔ 8C" on enamikus kontekstidest tõlgendatav kui "inferentsiaal/kvotatiiv".⁶⁶

Seda türgi keele mudelit järgib ka bulgaaria keele evidentsiaalsussüsteem, kus partiklistunud perfektii partitsiip *ола* 'olnud' toimib koos teiste partitsiipidega liitpredikaadis kvotatiivse strateegiana.⁶⁷

Türgi ja bulgaaria partiklistunud partitsiibid on tüüpilised keelelised nähtused, millel on universaalsem põhi. Eelmises evidentsiaalsusele pühen-

⁶¹ Kuigi vana pluskvamperfekti vormid on abiverbi finiiitse vormi tõttu mõnikord tõlgendatavad definiitse mineviku vormina; vt V. A. Friedman, Evidentiality in the Balkans. Bulgarian, Macedonian and Albanian, lk 178.

⁶² vt V. A. Friedman, Evidentiality in the Balkans. Bulgarian, Macedonian and Albanian, lk 177–179. Seda mudelit toetab tänapäeva makedoonia kirja- ja ühiskeel. Murretes on olukord teistsugune.

⁶³ Vt L. Johnson, Evidentiality in Turkic, lk 276.

⁶⁴ Vt L. Johnson, Evidentiality in Turkic, lk 276–277, 281.

⁶⁵ D. Slobin, A. Aksu, Tense, Aspect, and Modality in the Use of the Turkish Evidential, lk 194.

⁶⁶ Vt D. Slobin, A. Aksu, Tense, Aspect, and Modality in the Use of the Turkish Evidential, lk 194.

⁶⁷ Näiteid vt: P. Kehayov, Typology of Grammaticalized Evidentiality in Bulgarian and Estonian. – *Linguistica Uralica* 2002, kd XXXVIII, nr 2, lk 133.

datud artiklis esitasin morfosüntaktilised strateegiad, mis markeerivad vaadeldavates keeltes evidentsiaalsust.⁶⁸ Pikendades temporaalset ahelat kas verbi finiiivormi (3. strateegia) või partitsiibiga (4. strateegia), suurendab kõneleja enda ja sündmuse vahelist kommunikatiivset distantsi. Et finiiivormidega moodustatud verbiühendid ei grammatikaliseeru üldjuhul evidentsiaalideks (s.o evidentsiaalsus jääb nendes ainult kõrvaltähenduseks), keskendun järgnevalt ainult partitsiibilisele strateegiale.

Paljudes keeltes (turgi, mongoli, soome-ugri, kaukaasia, nuristani, tiibeti jne) esineb distantspartikleid, mis toimivad evidentsiaalsuse ja modaalsuse kokkupuutekohas.⁶⁹ Nende partiklite abil suurendatakse kõneleja ja sündmuse vahelist distantsi. Lisaks sellele võib distantspartikkel toimida evidentsiaalsussüsteemi sees kvotatiivi markerina. Iga keel kasutab saadaval olevat morfoloogilist materjali, kuid kõige tavalisemad on distantspartiklid, mis on moodustatud eksistentsiaalse verbi aktiivi mineviku partitsiibist. Kui moodustatud temporaalselt seotud vormidena, toimivad nad sünkroonias teistest verbikategooriatest sõltumatult. Kõige väljapaistvam distantspartikkel on vaadeldavates keeltes türgi *ImIş* (vt näitelause 8C). Balkani slaavi keeltes on abiverbi partitsiip *бул* (olema-PRF.PRT) distantspartiklina vähem kivistunud, kuid suhteliselt sagedane.⁷⁰ Eesti keeles võib abiverbi mineviku partitsiip samuti toimida distantspartiklina, kuid sellised juhud on marginaalsed (näiteks lauses *Pidu olnud kestnud juba omajagu, oldud tantsitud ja laule lauldud* suurendab jutustaja abiverbi mineviku partitsiibi abil enda ja kirjeldatud situatsiooni vahelist distantsi; vrd *Pidu ketsnud juba omajagu...*).⁷¹ Albaania keeles on distantspartikliks abiverbi mineviku partitsiibi admiratiivi vorm *paskam* ('omama-PRET.PRT-ADM.PREES'), leedu keeles abiverbi oleviku partitsiip *esqs* ('olema-PREES.PRT').⁷²

Distantspartiklil on kindel formaalne funktsioon. Nende abil välditakse verbi paradigma sees homonüümia tekkimist.⁷³ Lisaks on neil kaks semantilist funktsiooni:

- 1) modaalne – nad markeerivad emfaatiliselt kõneleja soovimatust vastutada propositsiooni tõeväärtuse eest ja samas tema kahtlust selles;
- 2) evidentsiaalne – mõnes laiema semantikaga süsteemis eristavad nad evidentsiaalsuse alaliiki 'kvotatiiv'.

Esimene funktsioon on primaarne. Selles väljendub keele püüdlus taasluua modaalselt väärtust taasloomisele seal, kus evidentsiaali vormide kasutamine kipub diskursi raames rutiinistuma. Ülaloodud distantspartiklil on selline funktsioon. Teine funktsioon on omane ainult türgi ja bulgaaria keelele. Ülalpool selgus, et türgi partikkel *ImIş* ja bulgaaria partitsiip *бул* toimivad kvotatiivse strateegiana.

Miks aga kasutatakse kvotatiivi ja dubitatiivi markeerimiseks samu morfosüntaktilisi strateegiaid? Võib oletada, et kommunikatiivse distantsi kasv

⁶⁸ Vt P. K e h a y o v, Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon, lk 819–821.

⁶⁹ Vt L. J o h a n s o n, Zum Kontakteinfluß türkischer Indirektive, lk 146.

⁷⁰ Näiteid vt: P. K e h a y o v, Typology of Grammaticalized Evidentiality in Bulgarian and Estonian, lk 131–134; P. K e h a y o v, Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon, lk 819–821.

⁷¹ Tartu Ülikooli kirjakeele korpus (AJAE1990\pm0080).

⁷² Albaania näiteid vt: V. A. F r i e d m a n, Interrogation and Nonconfirmativity. A Pearceian Approach to the Intersection between Expressive Past and Present, lk 3; leedu näiteid vt: C. G r o n e m e y e r, Evidentiality in Lithuanian. – Working Papers 46. Lund University, Department of Linguistics. Lund, 1997, lk 98.

⁷³ Vt nt: В. А м б р а з а с, А. В а л е ц к е н е, Э. В а л ю л и т е, Грамматика литовского языка, lk 233.

võrdub olemuslikult suurema kahtlusastmega. Semantilises teoorias puudub üksmeel selles suhtes, missugune on evidentsiaalsuse alaliikide ja modaalsuse vahekord. Ühelt poolt võib väita, et kvotatiiv on põhifunktsioonilt täiesti objektiivne kategooria, sest ta ei tähista seda, mida kõneleja usub, vaid seda, mida ta on teis(t)elt kuulnud. Näiteks albaania keele admiratiivi kvotatiivsetes kasutustes on episteemiline hinnang kõige nõrgem.⁷⁴ Samal ajal on aga kvotatiivi puhul kõneleja ja sündmuse suhe kõige kaudsem (kaudsuse astmestikus on inferentsiaal väiksema kaudsusega kategooria ja miratiiv kõige otsemem).⁷⁵ Mida kaudsem on aga kõneleja ja sündmuse suhe, seda rohkem katsutakse väitest distantseeruda, lisades modaalist.⁷⁶ Türgi ja bulgaaria keele sekundaarsed kvotatiivid kinnitavad seda. Et kvotatiivi puhul on kõneleja ja sündmuse suhe kõige kaudsem, on türgi ja bulgaaria keeles kõige modaliseeritumad vormid spetsialiseerunud ühtlasi täitma kvotatiivi funktsiooni. Võib öelda, et kvotatiivi eksplitsiitseks markeerimiseks kasutatakse modaalse hierarhia madalamal tasemel kas juhuslikult või mitte neidsamu vahendeid, mis eksplitsiitsete kõrgemal tasemel dubitatiivi.

Leedu keeles on omapärane strateegia, millega saab eristada evidentsiaalsuse alaliike. Aktiivi partitsiipe kasutatakse kvotatiivi markeerimiseks, kiivistunud passiivi kesksoo partitsiipe aga inferentsiaali markeerimiseks. See saab leedu keeles eristada evidentsiaalsuse alaliike konstruktsiooni tegumoe muutumise abil.⁷⁷

2.3. Evidentsiaalide erijuhte

A. Aikhenvald märgib, et A2 ja A3 süsteemidele on omane, et neid kasutatakse rahvanarratiivis.⁷⁸ A2 tüüpi süsteemid esinevad Balkani keeltes, kus evidentsiaali vormide põhiline funktsionaalne domeen on tõepoolest rahvanarratiivid (müüdid, muinasjutud, rahvalaulud jms), mis kajastavad väljapoole kõnelejaskonna argikogemusi jäävaid sündmusi.⁷⁹ Evidentsiaali vormid asendavad neis ajaloolist preesensit. Evidentsiaali vormid levisid rahvanarratiividesse järgnevalt. Bulgaaria, makedoonia ja albaania keeles on aorist narratiivis põhiline aeg, kui jutustatakse isiklikult tunnistatud sünd-

⁷⁴ Vt Т. И. Эйнтрей, Албанский язык. Ленинград: Издательство Ленинградского университета, 1982, lk 111–112.

⁷⁵ Kõsimeses, kas miratiiv on üldse evidentsiaalne kategooria, on lahkarvamusi, vt S. De Lancey, Mirativity. The Grammatical Marking of Unexpected Information. – Linguistic Typology 1997, kd 1, nr 1, lk 33–52; S. De Lancey, The Mirative and Evidentiality. – Journal of Pragmatics, kd 33, nr 3, 2001, lk 369–382; G. Lazard, Mirativity, Evidentiality, Mediativity, or Other? – Linguistic Typology 1999, kd 3, nr 1, lk 91–109; V. Plungian, The Place of Evidentiality Within the Universal Grammatical Space, lk 355.

⁷⁶ Vt V. Plungian, The Place of Evidentiality Within the Universal Grammatical Space, lk 352–354.

⁷⁷ Vt P. Kehayov, Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon, lk 820–821 (5. morfosüntaktiline strateegia); C. Gronemeyer, Evidentiality in Lithuanian, lk 96–109; A. Holvoet, Impersonals and Passives in Finnic and Baltic. – Ö. Dahl, M. Koptjevskaja-Tamm (eds.), The Circum-Baltic Languages. Typology and Contact. Vol. 2. Grammar and Typology. Amsterdam–Philadelphia: John Benjamins, 2001, lk 363–389.

⁷⁸ Vt A. Y. Aikhenvald, Evidentials, lk 84.

⁷⁹ Vt D. Slobin, A. Aksu, Tense, Aspect, and Modality in the Use of the Turkish Evidential, lk 187; Е. И. Демина, Пересказывательные формы в современном болгарском литературном языке, lk 371; С. Стоянов (гл. ред.), Граматика на съвременния български книжовен език. Том 2, lk 361; J.-L. Duchet, R. Pěrnaska, L'admiratif albanais: recherche d'un invariant sémantique, lk 43–45.

mustest.⁸⁰ Aorist on narratiivi edendav, sündmustikku arendav tempus, perfekt seevastu ei ole narratiivne tempus.⁸¹ Kui aga perfekti vormid reanalüüsi kaudse kõneviisi aoristi või muu lihtaja vormideks, hakati neid kasutama sellistes narratiivides, mis ei edasta kõneleja isiklikke, vaid teiste kogemusi. Sama areng toimus türki *mİş*-morfeemi kasutamises.⁸² Narratiivis, milles jutt käib sündmusest, mille tunnistajaks kõneleja ise ei ole olnud, on see morfeem tänapäeval põhiline narratiivi kandja.⁸³

Balti areaali keeltes toimivad rahvanarratiivi predikaatidena abiverbita mineviku partitsiibid. See on ilmselt vanem kui nende funktsioon evidentsiaalse strateegiana.⁸⁴ Eesti ja läti keele kivistunud kvotatiivi morfeeme folklooris ei kasutata ja see on ilmselgelt seotud nende olevikulise päritoluga. See ga peab A. Aikhenvaldi üldistus A2 ja A3 süsteemide narratiivsete tarvituste kohta paika ainult siis, kui need süsteemid on arenenud mineviku ajast.

Balkani evidentsiaalsussüsteemidele on omased mõningad tarvitused, mille suhe evidentsiaali keskse funktsiooniga ei ole sünkroonias nii läbipaistev. Näiteks türki lastekeeles kasutatakse väikelaste või loomade poole pöördudes morfeemi *-mİş*. Peale selle on türki keeles evidentsiaali kasutamist registreeritud ka armunute omavahelises suhtluses ning unenägude edasiandmisel.⁸⁵ Evidentsiaali vorme võib harvadel juhtudel kasutada unenägude edasiandmiseks ka bulgaaria ja makedoonia keeles (eriti unenäo kõige ebareaalsematest osadest jutustamisel).⁸⁶

Eraldi on vaadeldavad sellised juhud, kus evidentsiaali vormid toimivad diskursiivsete markeritena. Niisugused on evidentsiaali anafoorilised funktsioonid järgnevas bulgaariakeelses dialoogis, kus kõneleja väljendab informatsiooni tõeväärtuse suhtes umbusku, korrates vestluskaaslase kõneakti:

(9) bg *Една звезда падна,* – каза *Мартин. Умря* някой.
 'üks täht kukkuma-AOR.3SG – ütlesma-AOR.3SG Martin. surema-AOR.3SG keegi.
 – *Умрял ...* знаеш *ти ... бабини* деветини ...
 – surema-PRF.PRT.MASK teadma-PREES.2SG sina ...vana-naise-PL loba-PL...'
 "'Täht langes," ütles Martin. "Keegi suri." – "Keegi olevat surnud! ... tead sina küll, ... vananaiste loba."⁸⁷

⁸⁰ Vt П. А с е н о в а. Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз. София: Фабер, 2002, lk 254.

⁸¹ Perfekti funktsioonide kohta vt J. L i n d s t e d t, The Perfect – Aspectual, Temporal and Evidential, lk 366.

⁸² Vt L. J o h a n s o n, Evidentiality in Turkic, lk 287.

⁸³ Kuigi kõigis neis keeltes on evidentsiaali narratiivne kasutamine tavaline, on selle kasutamise kitsamad funktsionaalsed väljad keeliti mõnevõrra erinevad. Näiteks türki keeles tarvitatakse dokumenteeritud ajalooliste sündmuste puhul tavaliselt direktaali funktsiooniga *DI*-morfeemi (vt D. S l o b i n, A. A k s u, Tense, Aspect, and Modality in the Use of the Turkish Evidential, lk 187). Bulgaaria, makedoonia ja albaania keeles on, vastupidi, evidentsiaali vormide kasutamine ajalookirjanduses (erinevas ulatuses) aktsepteeritud (vt П. А с е н о в а. Балканско езикознание. Основни проблеми на балканския езиков съюз, lk 255).

⁸⁴ Selle kohta vt: H. M e t s l a n g, L. M u i ž n i e c e, K. P a j u s a l u, Past Participle Finitization in Estonian and Latvian, lk 128–157.

⁸⁵ Vt D. S l o b i n, A. A k s u, Tense, Aspect, and Modality in the Use of the Turkish Evidential, lk 199.

⁸⁶ See on ilmselt võimalik ka alamleedu murretes (A. Holvoeti andmeil).

⁸⁷ Е. И. Д е м и н а. Пересказывательные формы в современном болгарском литературном языке, lk 343.

Evidentsiaal toimib siin diskursiivse anafoorina. Evidentsiaali vorme saab niisiis kasutada kõikides vaadeldavates keeltes. Eriti omane on see aga albaania keele evidentsiaalsussüsteemile.⁸⁸

3. Süsteemide kognitiivsed ja deiktilised alused

Keeletüpoloogid on püüdnud selgitada, millised on need kognitiivsed ta-gapõhjad, mis on evidentsiaali vormi valikul otsustavad.⁸⁹ Teatavasti väljendavad eesti ja läti keele kvotatiivi süsteemid refereeringut (s.t nad markeerivad kõnesituatsioonist väljaspool asuvat informatsiooniallikat). Leedu keele süsteem ja Balkani keelte süsteemid katavad ka selliseid situatsioone, kus kõneleja väide põhineb tema enda kogutud või momendil saadaval olevatel andmetel. Võib öelda, et leedu keeles ja Balkani keeltes ei ole evidentsiaalse vormi valik alati motiveeritud teise isiku (s.o kõnesituatsioonist väljaspool asuva informatsiooniallika) olemasolust. See tähendab, et nende keelte süsteemide põhifunktsiooniks ei ole integreerida esitatud väiteid sotsiaalse informatsiooni võrku ning vastupidi: eesti ja läti keele süsteemid toimivad alati sotsiaalse deiksise markeritena.

Need kaks süsteemide rühma erinevad ka oma temporaalse deiksise poolt. Et refereerides viitame alati minevikus asetleidnud sündmustele, võib väita, et eesti ja läti keele süsteemid toimivad alati deiktiliste minevikena. Leedu ja Balkani keelte süsteemid väljendavad aga ka kõneleja üllatust olevikuliste situatsioonide üle (miratiivsust). Näiteks lauses 10 tõdeb türgikeelne kõneleja pärast ärkamist üllatusega, et ta on kogemata magama jäänud. Lauses 11 aga jõuab leedu kirjanik äkki selgusele, et tema raamat on valmis saanud:

(10) *Uyumuşum.*

'magama-*mIş*-3SG'

'Olen magama jäänud(-ev)!'⁹⁰

(11) *Aş*

paraşes

nauja knyga!?

'mina-NOM PRF-kirjutama.AKT.PRT.NOM.SG.MASK. uus-AKK raamat-AKK'

'Olengi uue raamatu valmis kirjutanud(-ev.)!'⁹¹

Seega võivad nende keelte süsteemid viidata ka kõnehetkele endale ehk toimida deiktiliste olevikena. Evidentsiaali vormi valiku aluseks võib nendel juhtudel olla see, et kõneleja mõistus "ei ole valmis" assimileerima uut informatsiooni.⁹²

Teine oluline küsimus on, kas kõneleja markeerib evidentsiaali vormi valides informatsiooniallikat või pigem seda, kuidas ta suhtub informatsiooni sisusse. Väga märkimisväärne on, et evidentsiaali vorme kasutatakse süsteemselt narratiivis. Niisugused juhud kõnelevad selle poolt, et isegi kõige modaalsemates evidentsiaalsussüsteemides puudub kõneleja suhtumisel kontroll kogu süsteemi üle. Folkloorsetes ja ajaloolistes narratiivides on Balkani

⁸⁸ Ilmselt sellepärast, et albaania keele admiratiivi kasutatakse sageli dialoogis, vt W. F i e d l e r, Zu einigen Problemen des albanischen Admirativs, lk 562–564; J.-L. D u c h e t, R. P è r n a s k a, L'admiratif albanais: recherche d'un invariant sémantique, lk 39–42.

⁸⁹ Vt D. S l o b i n, A. A k s u, Tense, Aspect, and Modality in the Use of the Turkish Evidential, lk 194–198.

⁹⁰ D. S l o b i n, A. A k s u, Tense, Aspect, and Modality in the Use of the Turkish Evidential, lk 192.

⁹¹ C. G r o n e m e y e r, Evidentiality in Lithuanian, lk 99.

⁹² Vt D. S l o b i n, A. A k s u, Tense, Aspect, and Modality in the Use of the Turkish Evidential, lk 194–198.

keeltes evidentsiaali vormide primaarne funktsioon osutada informatsiooni-allikale, mitte kõneleja suhtumisele. Rahvanarratiivides on allikas kõrgem autoriteet, mille informatsiooni tõeväärtuses ei kahelda. See tähendab, et sellistel juhtudel ei ole jutustaja eesmärgiks vältida vastutust, vaid markeerida allikat. Veelgi selgemini tuleb allika markeerimine evidentsiaali puhul esile ajalookirjanduses, kus suhtumise markeerimine on välistatud. Nende narratiivsete kasutuste puhul on niisiis tegemist rutiinistunud väljendusega, kus evidentsiaali vormid markeerivad ainult informatsiooni-allikat ja seda kogu teksti tasandil.

Kolmas fundamentaalne küsimus on, kas kõneleja kasutab evidentsiaalsussüsteemi eristamiseks reaalsust maailma ebareaalsetest. Reaalsushinnangud on väljaspool eesti ja läti keele evidentsiaalide mõjuala. Balkani keeltes ja leedu keeles toimivad evidentsiaalid suuremal või vähemal määral ka reaalsushinnangu operaatoritena, millele viitab kõige selgemini see, et evidentsiaali vorme kasutatakse unenägude edasiandmisel. Unenägudel on normaalse diskursiga võrreldes irreaalsem väärtus. Nii on seletatavad ka müütides ja rahvajuttudes rutiinistunud evidentsiaali vormid.⁹³ Tundub, et kõige hõivatam on reaalsushinnangu operaatorina albaania keele evidentsiaal. Admiratiiv toimib albaania keeles tihti morfoloogilise reaalsushinnangu markerina, mis täiendab sellisena konjunktiivsi süntaktilist markerit *të*.⁹⁴

4. Järeldused

Vaadeldud keelte evidentsiaalsussüsteemide seas seisavad üksteisest tüpoloogiliselt kõige kaugemal albaania ja eesti kirjakeele süsteemid. Selle järelduseni jõudmiseks tuleb võtta arvesse nii eelnevalt käsitletud evidentsiaalsussüsteemide formaalseid ja distributiivseid parameetreid⁹⁵ kui ka käesolevas artiklis vaadeldud semantilisi parameetreid. Eelneva käsitluse lõpus toodud tabelid⁹⁶ ning selle artikli tabelid 1 ja 2 võtavad kokku uurimuse tulemused parameetri kaupa. Tabelis esitatud kaks tüüpi (A ja B) esindavad kahte tüpoloogilist äärmust. A tüüpi süsteem kehastub kõige rohkem albaania keeles, B tüüpi süsteem aga eesti keeles. Kõik ülejäänud vaadeldud süsteemid võib paigutada nende vahele.

Leedu keele evidentsiaalsussüsteem seisab Balkani keelte süsteemidele tüpoloogiliselt lähemal kui eesti keele süsteemile. Läti keele evidentsiaalsussüsteem paistab kujutavat endast indo-euroopa/Balkani keelte modaliiseeritud süsteemide ja eesti keele süsteemi vahelist üleminekuala. Sarnaselt Balkani keelte süsteemidega on läti keele evidentsiaalsussüsteem süntagmaatilisel üsna vaba ja toimib mitmesugustes modaalsetes tarindites. Teiselt poolt on läti keele evidentsiaalsussüsteem kitsama semantikaga ja sarnaneb selle poolest eesti keele evidentsiaalsussüsteemiga. Mõlemad süsteemid markeerivad üksnes kvotatiivi. Nagu eesti keele süsteem on ka läti keele evidentsiaalsussüsteem Balkani keelte ja leedu keele süsteemidest grammatilisem. Oma huvitava tüpoloogilise positsiooni tõttu vajaks läti keele evidentsiaalsussüsteem kõige rohkem lisauurimist.

⁹³ Vt D. Slobin, A. Aksu, Tense, Aspect, and Modality in the Use of the Turkish Evidential, lk 198.

⁹⁴ Vt P. Kehayov, Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon, lk 825 (näitelause 20); O. Buchholz, W. Fiedler, Albanische Grammatik, lk 85, 154, 158, 159.

⁹⁵ Vt P. Kehayov, Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon, lk 829.

⁹⁶ Vt P. Kehayov, Eesti keele evidentsiaalsussüsteem mõne teise keele taustal. Morfosüntaks ja distributsioon, lk 829.

Tabel 1.

Evidentsiaal ja kõneviis

<i>SÜN TAGMA</i>	TRG	BG	MK	ALB	LD	LT	EE
EVIDENTSIAAL							
+ KÕNEVIIS(≈ DEONTILINE)	+	(+)	(+)	(+)	–	+	–
EVIDENTSIAAL							
+ KÕNEVIIS(≈ EPISTEMILINE)	(–)	(–)	–	(–)	(+)	(+)	–

Tabel 2.

Evidentsiaali semantika ja pragmaatika

<i>SEMANTILINE / PRAGMAATILINE TÄHENDUS</i>	TRG	BG	MK	ALB	LD	LT	EE
KATAB KVOTATIIVI	+	+	+	+	+	+	+
KATAB INFERENTSIAALI	+	+	+	+	+	–	–
KATAB MIRATIIVI	+	+	+	+	+	–	–
OPOSITSIOONI TERAVUS							
SÕLTUB AJAPLAANIST	–	+	+	–	–	–	–
KOLMEJAOLINE							
PRIMAARNE OPOSITSIOON	+	–	+	–	–	–	–
SEKUNDAARNE EVIDENTSIAALSUSE							
ALALIIGI ERITLEMINE	(+)	(+)	(+)	–	+	–	–
DISTANTSII SUURENDAMINE	+	+	+	+	+	(–)	(+)
GENEERILINE FUNKTSIOON	–	–	–	+	–	–	–
UNENÄOD	+	(+)	(+)	?	(–)	–	–
ENDOFOORILINE PREDIKAAT	–	–	–	+	–	–	–
RAHVANARRATIIVID	+	+	+	+	(+)	(+)	(+)
AJALOOLINE KIRJANDUS	–	(+)	(+)	+	–	–	–
DISKURSIIVNE ANAFOOR	(+)	(+)	(+)	+	(+)	(+)	(+)

Tabel 3.

Kaks abstraktset tüüpi

A	B
lai semantika	kitsas semantika
suhtumine ≥ allikas	allikas ≥ suhtumine
kognitiivne baas: markeerib mõistuse valmidusastet informatsiooni assimileerida (informatsioon on kõneleja teadvuse perifeerias)	kognitiivne baas: mittekõneleja osalus – refereering (ei hõlma pertseptiivseid juhte, mõistuse valmidusaste ei ole relevantne)
hõlmab endofoorilisi protsesse/seisundeid, geneerilised kasutused, unenäod	ei hõlma endofoorilisi protsesse/seisundeid, ei esine geneerilistes väljendites ega unenägude edasiandmisel
markeerib reaalsushinnanguid	ei markeeri reaalsushinnanguid
intonatsioon on relevantne	intonatsioon ei ole relevantne
hõlmab kõiki kommunikatiivseid lausetüpe	hõlmab ainult deklaratiivlauseid
rutiinistub narratiivis	ei rutiinistu narratiivis
arengu lähteallikaks on perfekt	arengu muu lähteallikas
järeldus ja refereering on tekkinud samast morfosüntaktilisest materjalist	järeldus ja refereering ei ole tekkinud samast morfosüntaktilisest materjalist
grammatikalisatsiooni varasemad etapid on läbinähtavad sünkroonias	grammatikalisatsioon on lõppenud
osaline homonüümia	indikatiiviga homonüümiat ei esine
indikatiivi ajavormidega	

Tabelis 1 ja 2 kasutatud sümbolid: + vastav keelenähtus esineb; (+) keelenähtus ei ole kategoriaalselt keskne, on esinemuselt haruldane või esineb ainult murretes; (–) keelenähtus on väga perifeerne või on selle kohta ainult ebakindlaid teateid; – vastavat keelenähtust ei esine; ? esinemuse kohta ei ole andmeid.

Lühendid: ADM – admiratiiv; ADV – adverb; AKK – akusatiiv; AKT – aktiiv; DEB – debitiiv, DEF – definiitne; EV – evidentsiaal(sus); FEM – feminiin; HAB – *habere*; IMPRF – imperfekt; INTERJ – interjektsioon; KOMP – komparatiiv; KONJ – konjunktsioon, konjunktiiv; MASK – maskuliin; NOM – nominatiiv; PASS – passiiv; PL – pluural; PREES – preesens; PREP – prepositsioon; PRET – preteeritum; PRF – perfekt(iivne); PRT – partitsiip; PART – partikkel, SG – singular; V – verb.